

סוגיה יב: "אוכלי בהמה אין בהן משום תקון כלי"

רקע

משנתנו עוסקת בשלושה נושאים שונים:

א. מחלוקת רבנן ורבי אליעזר בדין קיסמים דקים המפוזרים בחצר.

ב. הולדת אש.

ג. ליבון רעפים לצליה.

מחלוקת רבנן ורבי אליעזר נובעת משתי מחלוקות:

א. דין מוקצה. רבנן סוברים שקיסמים דקים שבחצר מוקצים מפני שיש טורח רב לאוספם. רבי אליעזר סובר שכל מה שבחצר מוכן, והקיסמים אינם מוקצים.

ב. לא ניתנו עצים אלא להסקה. רבנן סוברים שלא ניתנו עצים אלא להסקה, ולכן מותר לגבב עצים מביתו לצורך הסקה בלבד, רבי אליעזר לא סובר דין זה, ומותר ליטול קיסם לחצוץ בו שיניו [ההסבר על פי רש"י (ד"ה לחצוץ בו שיניו, וחכ"א מגבב משלפניו), תוס' (ד"ה וחכמים) מסביר את שיטת חכמים בדרך שונה].

בשתי המחלוקות הללו עסקנו לעיל ולא נעסוק בהן כעת, אלא בדין נוסף הנידון בגמ'. הגמ' דנה האם מותר לקטום ענף כדי לחצוץ בו שיניו. דיון הגמ' חשוב מאוד להבנת דין בניה וסתירה בשבת, ואינו משמעותי לגדרי מלאכה ביום טוב, ולכן נעסוק בסוגיה זו מקופיא בלבד.

מקורות

א. לג.-לג: "מתני' ר' אליעזר אומר נוטל אדם קיסם... ומ"ס קדרתו מוכחת עליו"

ב. תוס' ד"ה וחכמים

ג. תוס' ד"ה פטור

רי"ף יח:--יט. באלפס, "מתני' רבי אליעזר אומר... דחזיין לקתתא דנרגי וחציני"

ר"ן ד"ה אוכלי

רא"ש סי' יג-יד

רמב"ם הל' שבת פ"א הל' ז-ח

הסבר הסוגיה

"אמר רב יהודה אוכלי בהמה אין בהן משום תקון כלי". [גמ' לג.-לג:]

רב יהודה אומר שמותר לקחת אוכלי בהמה ולקוטמם כדי שיהיה לו קיסם לחצוץ בו שיניו. את דברי רב יהודה שאוכלי בהמה אין בהן משום תקון כלי, ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. הר"ן נ"ט. באלפס ד"ה אוכלין אומר: "דכיון דרכין עד שהן ראויים לבהמה לא חשיב כלי שאינו מתקיים". הר"ן מפרש ש"אוכלי בהמה" אינו סיבה אלא סימן. כל דבר שבהמה אוכלתו הוא דבר רך, ודבר רך אינו יכול להיות מוגדר ככלי, כיוון שאינו מתקיים.
ב. רב יהודה סובר שאוכל מופקע משם כלי, ואף כשמתקנים אותו לשימוש, הוא מוגדר כדבר מאכל ולא ככלי.

מסקנת הסוגיה שאוכלי בהמה אין בהם משום תיקון כלי, ומותר לכתחילה לקטום מאכל בהמה כדי שיהיה לו קיסם לחצוץ את שיניו. בדבר שאינו מאכל בהמה נחלקו רבנן ורבי אליעזר, לדעת רבי אליעזר קטימתו לעשיית כלי אסורה מהתורה, ולכן גזרו חכמים שאסור לקוטמו להריח בו. לדעת רבנן קטימתו לעשיית כלי אינה אסורה מהתורה, מפני שקטימה ביד היא מלאכה כלאחר יד, ולכן מותר לכתחילה לקוטמו להריח בו.

רבנן ורבי אליעזר נחלקו גם בשבירת חבית לאכול ממנה גרוגרות. לדעת רבנן שבירת חבית לעשיית כלי אסורה רק מדרבנן, כיוון שהוא שוברה שלא כדרכה, ולכן שבירה המיועדת רק לאכילת הגרוגרות מותרת לכתחילה. לדעת רבי אליעזר שבירת חבית לעשיית כלי אסורה מהתורה, ולכן אסור מדרבנן לשוברה לאכילת גרוגרות. רבי אליעזר מתיר לשבור חבית מוסתקי לאכילת גרוגרות, מפני שהיא רעועה אין חשש שיתכוון לעשות כלי [רש"י ד"ה במוסתקי, ועיין הסבר תוס' ד"ה כ"א].

מסקנת הסוגיה אינה עולה בקנה אחד עם הברייתא המובאת בתחילת בסוגיה. רב כהנא מקשה על רב יהודה מברייטא, ורב יהודה מפרש שחסורי מחסרה והכי קתני: "מוללו ומריח בו קוטמו ומריח בו כמה דברים אמורים ברכין אבל בקשין לא יקטמנו ואם קטמו פטור אבל אסור לחצוץ בו שיניו לא יקטמנו ואם קטמו חייב חטאת". לפי הברייתא יש חיוב חטאת על קטימת עצי בשמים קשים כדי ליצור קיסם לחצוץ בו שיניו, ולפי מסקנת הסוגיה אין חיוב חטאת בקטימה ביד.

הראשונים מביאים שני פירושים להסביר את הברייתא ואת מהלך הסוגיה:
רבינו תם [בתוד"ה פטור] משנה את הגרסה שלפנינו, ומוסיף "אמר ליה" לפני "כי תניא ההיא בקשין". לפי גרסה זו הסבר הברייתא לא נאמר על ידי רב יהודה אלא על ידי רב כהנא. רב כהנא מקשה על רב יהודה מברייטא. רב יהודה עונה לו שהברייתא משובשת מפני שהיא מחייבת חטאת על עשיית כלי מאוכלי בהמה, ודין זה אינו עולה על הדעת. עונה לו רב כהנא שאין הכרח לומר שהברייתא משובשת, אלא ניתן לומר שהברייתא חסרה, וחיוב חטאת יש רק בעצי בשמים קשים.

הרשב"א [ד"ה א"ל השתא] אינו משנה את הגרסה שלפנינו, ומפרש שהברייטא אליבא דרבי אליעזר. אכן רב יהודה היה יכול לתרץ שהברייטא אינה קשה עליו מפני שהיא אליבא דרבי אליעזר, והוא לא היה צריך לחלק בין עצי בשמים רכים לעצי בשמים קשים, אבל תירץ כך להשמיע שגם רבי אליעזר מתיר לקטום עצי בשמים רכים.

הרמב"ם [הל' שבת פ"א הל' ז-ח] פוסק: "הנוטל קיסם של עץ מלפניו וקטמו לחצוץ בו שיניו או לפתוח בו את הדלת חייב. כל דבר שהוא ראוי למאכל בהמה... מותר לקטום אותן בשבת מפני שאין בהן תקון כלים. ומותר לקטום עצי בשמים להריח בהן אף על פי שהן קשים ויבשין". קשה מאוד להלום את פסק הרמב"ם מפני שני קשיים גדולים: א. הרמב"ם פוסק כרבי אליעזר שיש חיוב חטאת בקטימת קיסם של עץ לחצוץ בו שיניו, ולא כרבנן הסוברים שקטימת קיסם ביד היא תיקון כלאחר יד האסורה רק מדרבנן. ב. לפי פסקו של רבי אליעזר אסור מדרבנן לקטום עצים קשים להריח בהם, והרמב"ם פוסק כרבנן שמותר לקטום עצים קשים להריח בהם. כמו כן יש להעיר שהרמב"ם דן בסוגייתנו במסגרת מלאכת מחתך, ולא במלאכת בניה וסתירה.

סיכום

קטימת מאכל בהמה כדי לחצוץ בו שיניו מותרת לכתחילה. קטימת עצים קשים כדי להריח בהם מותרת לכתחילה, וכדי לחצוץ בו שיניו אסורה מדרבנן, ולדעת הרמב"ם מהתורה. חיתוך בסכין של עצים קשים כדי שיוכל לחצוץ בהם שיניו, אסור לכולי עלמא מהתורה.